

Összefoglaló

Doktori értekezésemben a történelmi Magyarország egyik legkisebb megyéjének, Ugocsa vármegyének az ó- és középmagyar kori helynévanyagát dolgoztam fel. A dolgozat alapját Ugocsa megye helynévanyaga képezi, amelyet történeti-etimológiai szótár formájában állítottam egybe, ez a készülőben lévő Ugocsa megyei helynévszótár részét képezi. A szótár jelenlegi adatállománya mintegy 5000 névcikk (utalócímszavakkal együtt), amely teljes egészében tartalmazza a megye névállományát az ómagyar kortól máig, jelen vizsgálatomban ennek ó- és középmagyar kori részével, közel kétezer adattal dolgoztam. Érdekes kiemelni a területnek a névtudományi kutatásokban való jelentős szerepét: Ugocsa a magyar nyelvterület peremén helyezkedik el, ebből adódik megőrző jellege; valamint az, hogy a területet kevésbé érintette a török hódoltság hatása; viszont a népi-nyelvi érintkezéseknek napjainkig is élénk színtere.

Kutatásom során két kutatási célt érvényesítettem. Elsőrendű szempontom az volt, hogy Ugocsa helyneveinek nyelvi arculata milyen etnikumok jelenlétét igazolja a területen, és azok időben hogyan jellemezhetők. Nagy figyelmet fordítottam arra, hogy a helynévanyag a szláv–magyar kontaktus gyökereit és a későbbi szimbiózist a megye egyes területein hogyan világítja meg. Emellett a területen kevésbé jelentős etnikumok, a német és román népcsoportok ügyét is megvizsgáltam. Fontosnak láttam azt is bemutatni, hogy a korábbi népesség- és településtörténeti eredményekhez képest a helynevek nyelvészeti-névtani vizsgálata milyen hozadékkal jár a terület népességi viszonyainak megismerésében. Az egyes népcsoportok megjelenésének kronológiai mutatóit a nyelvi rétegek objektumfajtái árnyaltabban világították meg. A második szempontom a vizsgálat során annak bemutatása volt, hogy a megye névkorpuszának kibontakozásában és fejlődésében milyen általános névrendszertani jellemzőket fedezhetünk fel. Felismerhetjük-e a létrejövő és folyamatosan formálódó névanyagban valamely markáns tendencia helynévfajta-specifikus jegyeit, ad-e lehetőséget a nagyméretű (név)anyag rendszerszemléletű feldolgozása eddigi ismereteink pontosításra, megerősíti-e az egyes tudományterületek — olykor ellentmondásoktól sem mentes — eredményeit? Munkám indokoltságát az a körülmény magyarázza, hogy a korábbi szakmunkák a terület névkincsét ugyan érintőlegesen hasznosították, de a teljesség igényével összeállított modern adattár és arra épülő nyelvészeti-névtani elemzés a múlt század első fele óta nem készült Ugocsa megyére vonatkozóan.

Munkám első fejezetében Ugocsa vármegye létrejöttéről és természetföldrajzának honfoglalás körüli és az azt követő időszakban történő változásairól írok. A második fejezetben egységesítő és értékelő szándékkal számba veszem a megye múltjával kapcsolatosan a különböző tudományterületek eredményeit (történettudomány, régészet, nyelvészet), majd azokat helyenként kiegészítem a névrekonstruktó során nyert saját eredményeimmel. A fejezetet két részre tagoltam: először a honfoglalás előtti etnikai viszonyokat mutatom be, majd az ó- és középmagyar kori etnikai viszonyokat a társtudományok felhalmozott tapasztalatait is alapul véve. A következő két fejezet

dolgozatom központi részét képezi. A harmadik fejezet tulajdonképpen az előző rész szerves folytatása, ugyanis az ó- és középmagyar kori ugozsai helynévrendszert nyelvi rétegek szerint elemzem, és a kutatás megbízhatóbb — etnikai és névrendszertani — eredményeinek az érdekében három nagy helynévfajtára osztottam az anyagot: folyóvíznevekre, településnevekre és a mikrotoponimákra. A névrétegek helynévfajtáinak analízisében a HOFFMANN-féle tipológia fogalmi keretét alkalmazom, így ennek fényében egységes rendszerben írom le a magyar és a jövevényneveket egyaránt. E módszertani elv alkalmazását azért látom indokoltnak, mert így a bemutatott helynévrétegek — több szempontú leírásukkal — jobban megragadhatóakká válnak, valamint a különböző névrétegek egymással való összevetésére is lehetőség nyílik. Például a megye víznévrendszerében ismeretes ómagyar kori *Beberke* (< szl. *bebrь* ~ *bobrь* 'hód') és magyar *Hódos* (< m. *hód*) víznév is állatnévből képzéssel formálódott, azzal a fontos eltéréssel azonban, hogy az első névadási mozzanat alapján az első a szláv, a második a magyar névréteg részét képezi. Az utolsó fejezetben az itt elkülönített objektumfajtáknak a belső rendszerkapcsolatait tárom fel. A fejezet első részében a névrendszerek belső építkezésének tendenciájáról, a névbokrosodásról szólok, és a bokrosodással összefüggő módszertani elvről, a kikövetkeztetés eljárásáról; a másodikban az ómagyar kori névrendszertani összefüggéseket a bokrosodás egyik formájának megvilágításán keresztül mutatom be; majd a folyamat középmagyar kori jellemzőit ismertetem. A jelenségvizsgálatból látható, hogy a víznevek az alapnevek körében szinte az egész korszakban domináns csoportot képeznek, majd a középmagyar korban a mikrotoponimák alapnév meghatározó szerepével számolhatunk.